

Наталія МАЙБОРОДА

ПОРІВНЯННЯ ЯК РИСА ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 26.

УДК 811.161.2'367

Майборода Н. Порівняння як риса індивідуального стилю Д. Яворницького; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 3; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена виявленню місця порівнянь в індивідуальній мовній картині світу Д. Яворницького. Описано тематичні групи порівнянь, проаналізовано зв'язок їх семантики з ідейно-художнім задумом твору.

Ключові слова: порівняння, тематична група, лексико-семантична підгрупа, предмет порівняння, образ порівняння, ідіостиль.

Дмитро Іванович Яворницький – одна з найвизначніших постатей наукового й культурного життя України другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття. Його творча та наукова спадщина має непересічне значення для розвитку української гуманітарної науки, а також для відродження історичної пам'яті й національної самосвідомості українського народу. Він відомий як історик, археолог, етнограф, письменник, фольклорист, лексиколог. Літературна спадщина Д. Яворницького немала за обсягом і своєрідна за характером відображення дійсності. Д. Яворницькому як етнографу, фольклористу, властива увага до побутописання, а також до зображення «внутрішнього життя» народу (за висловом самого письменника). Його художнім творам притаманне відтворення життєвої конкретики – реалій побуту, подій, явищ, опис зовнішності людини, її думок і почуттів, відтворення душевного стану, і це певною мірою наближує їх до фольклорних джерел. Автор робить героями своїх творів представників різних соціальних верств, кожному з них він дає розгорнуту характеристику, і порівняння відіграють у цьому неабияку роль. Уведення в текст порівнянь дає змогу авторові створити чіткіше уявлення про зовнішність героїв, особливості їх мовлення, рухів, передати фізичний чи психічний стан персонажів, умови, в яких вони живуть.

Дослідники по-різному підходять до вивчення художніх порівнянь і розглядають їх із різних боків. Деякі мовознавці розглядають порівняння у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Телія), інші з'ясовують специфіку вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко), вивчають порівняння як засіб формування авторського стилю (Л. Голоюх, Л. М'ясякіна), визначають статус порівнянь у фразеологічному фонді (Л. Авксент'єв, М. Алефіренко). Та деякі аспекти цього стилістичного прийому вивчені недостатньо, зокрема зв'язок порівнянь з індивідуальною моделлю світу письменника, їх роль у формуванні мовної особистості.

У цій статті зробимо спробу дослідити функціонування образних порівнянь у художніх

текстах Д. Яворницького, виявити їх семантичну самобутність і прагматичну спрямованість.

З'ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об'єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного. Вибір семантики предмета порівняння, як правило, не є випадковим, він пов'язаний із змістом усього твору. Тому не дивно, що найчисельнішою групою компаративних конструкцій у художніх творах Д. Яворницького є порівняння, де предметом порівняння виступає людина. Такі порівняльні конструкції об'єднують в тематичну групу «Людина», яку поділяємо на такі лексико-семантичні підгрупи:

1) порівняння, які характеризують увесь образ загалом – як риси зовнішності, так і морально-психологічні: «*Марта чепурна така, як горщик з квашою*» [3, с. 455], «*Навсправжки наче то була не жінка, а ціла копиця сіна*» [3, с. 538]. Порівнянь із характеристикою образу людини загалом небагато в текстах художніх творів Д. Яворницького, бо для нього характерне тяжіння до детальних описів. Як правило, названі порівняння прості за структурою, тобто містять порівняння за якоюсь однією ознакою;

2) порівняння, які характеризують певні частини тіла і зосереджують увагу читача на важливих деталях загального образу: «*її чорні та рівні та стрункі, неначе по шнурочку, брови, її прямий, красивий, немов витончений нісок*» [3, с. 268]. Вибір порівняння пов'язаний із характером авторської оцінки зображуваного. Для опису позитивних персонажів, яким автор симпатизує, які втілюють народні погляди на красу зовнішню і внутрішню, використано традиційні порівняння – *брови неначе шнурочок, ніс немов витончений, стан неначе тополя, походка неначе в королівни*. Порівняння з негативним емоційно-оцінним забарвленням стосуються персонажів, які уособлюють стереотипні погляди на людину негарної зовнішності: «*рот її зовсім провалився в середину, як провалюється колодязь, коли в ньому підніють колоди зруба*» [3, с. 470]. Такі порівняльні конструкції більш детальні, містять авторські уточнення,

пов'язані з ідейним змістом усього твору. Нерідко через зовнішність описується внутрішній світ людини, зображуються її особистісні риси: *«ніс її довгий, неначе нарошино клещами витягнутий; очі сірі холодні, завидливі, такі, що звичайно зветься гадючими очима»* [3, с. 454]. Довгий ніс у народній уяві пов'язаний із негативною оцінкою, гадюка – уособлення зла, недоброго ставлення до оточуючих;

3) особливості пересування людини в просторі. Образом порівняння в таких конструкціях часто виступає тварина або птах: *«...а хлопці ... так і розкотились один од другого, неначе ті жуки»* [3, с. 99], *«він не ходив по столовій, а чисто тобі літав, неначе той змії крилатий»* [3, с. 116]. Порівняння Д. Яворницького, як уже було зазначено вище, систематизовані, підпорядковані передачі ідейного змісту твору. Описуючи учнів бурси, в якій навчався герой роману «За чужий гріх» Гриць Дурда, письменник створює колоритні образи, у яких «бурсаки» зображені як одна суцільна маса, некерована і хаотична, яка постійно рухається і яку важко стримувати: *«і всі бурсаки так і заворушились, так і поскоплювались із своїх міст, неначе та сарана, спорухена сильним рухом вітра»* [3, с. 116]; *«бурсачва, неначе огненна лава, так і швиргонула з усіх класів»* [3, с. 135]. Об'єкти порівняння, обрані автором для опису учнів бурси (*буйна весняна вода, огненна лава, сарана*), об'єднані значенням збірності, сукупності, рушійності, стихії;

4) порівняння, які характеризують особливості мовлення людини, семантично різноманітні, можуть вказувати на фізичні вади мовлення (*«говорив низько, сипливо, немов той шавкун поміж звичайними качками»* [3, с. 517]) або на природне вміння людини гарно говорити (*«та як почне вичитувати напам'ять молитви... так аж наче пір'я з нього сиплеться. Як почне, як почне, то неначе хто за ним женеться навздогін, а він тікає та, тікаючи, скрізь по дорозі горох розсипає»* [3, с. 48]) чи вказувати на якийсь зовнішній вплив, через який людина тимчасово втратила здатність розмовляти (*«ї слова не змогли мовити: неначе їм кістка у горлянці застряла»* [3, с. 176]);

5) особливості фізичних рухів, які є характеристиками внутрішнього стану людини в певний момент часу: *«як вона уже її накинулася на нього, неначе той хижий шуліка на курча»* [3, с. 87]; *«той аж закрутився на ослоні, неначе дзика!»* [3, с. 116];

6) морально-психологічна характеристика персонажа: *«Одно слово, той же камінь, – і серце не б'ється»* [3, с. 364]; *«до роботи така палка, що як візьметься за роботу, то все у неї так і горить в руках»* [3, с. 44]. Уведення фразеологічних одиниць до складу порівняльних конструкцій продовжує народнопоетичну традицію;

7) порівняння на позначення розумових здібностей людини мають різноманітну семантику.

Вона вказує і на здатність засвоювати інформацію (*«Та все набирається розуму, неначе та дірчаста губка, укинута у воду»* [3, с. 410]), і на вміння логічно мислити (*«він так легко розгадував усякі та числові загадки, неначе розпускав клубки ниток»* [3, с. 391]). У цій групі порівнянь теж знаходимо фразеологічні одиниці. Вони виражають, як правило, іронічне ставлення автора до зображуваного: *«Розумний, як Беркові штани!»* [3, с. 444]; *«Ви думаєте, добродію... що наш пан презус і справді що-небудь щупить у конях? Еге ж, як свиня в горіліці»* [3, с. 519];

8) вияв різноманітних емоцій і почувань: *«завжди спорились проміж собою з таким запалом, неначе за ними невидимо бігав скрізь куций чортяка і завжди штурхав у зад то одного, то другого розпаленим залізним жигалом»* [3, с. 528]. В іншому порівнянні – *«ридали, неначе малі діти»* [3, с. 204] сила емоції передана стилістично забарвленою лексемою «ридали», а порівняння з малими дітьми вказує на ширість, простоту, відвертість, властиву дітям, – так студенти університету були засмучені тим, що їм настав час розлучитися із викладачем Хмарою (його прототипом у романі став О. Потебня). Людський плач автор часто порівнює з природними стихіями, і в цьому теж вбачаємо вплив традиційних народних поглядів: *«як заридала, так неначе вона розлилась не слізьми, а цілою повіддю»* [3, с. 254]; *«хлопець так тяжко плакав, що неначе аж уся земля стогнала під ним»* [3, с. 104].

У цій підгрупі порівнянь знаходимо переважно традиційні: *«наче гострий ніж, то так ті слова візника полоснули одразу по серцю лікаря»* [3, с. 275]; *«кричить ..., неначе хто його ріже»* [3, с. 284]. Індивідуально-авторські компаративні конструкції поширені, містять уточнення ознаки порівняння: *«одразу почув себе таким пригнобленим, неначе йому хтось узяв та груди в залізні тиски зажав та ще й туго-претуго згвинтив»* [3, с. 238];

9) порівняння, що змальовують найтонші відтінки людських станів, відчуттів (нерішучість, розпач, відчай): *«язик неначе приріс до зубів»* [3, с. 364], *«так неначе їм зараз умирати і в домовину лягати»* [3, с. 189], *«...ото усі люди хоч з дому біжи»* [3, с. 484]. Особливістю таких порівнянь є відсутність формально вираженої ознаки порівняння, читач змушений сам домислювати, уявляти, згадувати події особистого життєвого досвіду.

Серед інших тематичних груп порівнянь виділяємо такі, що вживаються на позначення:

1) якісної характеристики предмета. Легка вага предмета відображена в традиційному порівнянні з пір'їнкою: *«коні вмить підхопили фаєтона, неначе пір'їнку»* [3, с. 275], *«легкі, неначе пір'їнка»* [3, с. 287]. Суб'єктивно-авторське сприйняття звуку як природного явища виявляється в порівняннях типу *«вибивають носами, неначе ковалі залізними молотками, довбачі-жовни»* [3,

с. 374]; «*лайка його потонула в собачому гавканні, як тоне жалібний писк дрібної пташечки в потоках водяного млина*» [3, с. 451]. Порівняння «*верстов сім пробіжу, неначе насіння злуцу жменю*» [3, с. 360] актуалізує асоціативне мислення читача, за значенням дорівнює – швидко, непомітно, легко. Образом порівняння виступають реальні явища людського існування, і це підкреслює гармонію оточуючого середовища;

2) психологічної обстановки: «*в кімнаті наче звисла якась-то дуже густа і задушлива хмара*» [3, с. 276]. Для характеристики конкретної ситуації автор використовує порівняння з природою, вкотре утворюючи ідею гармонійного співіснування людини й природи;

3) опису місцевості, будівель: «*будинок... от точнісінько тобі башта середньовікових, лицарських часів*» [3, с. 576]; «*Двір у пана Цуцала – то велика і мертва пустиня*» [3, с. 458];

4) створення пейзажних описів. Вони фрагментарні, сприяють зоровому відтворенню читачем зображуваного: «*берези так рясно обліплені снігом, неначе то не берези, а снігові стовпи стоять*» [3, с. 323];

5) оцінки якихось подій чи явищ суспільного життя: «*Це все одно, що запрягти у одні голублі коня та рака*» [3, с. 400]. У цьому порівнянні сформульовано народний погляд на нерівний шлюб;

6) опису смакових якостей страви: «*почала давати такого борщу, що його лини на собаку – шерсть на собаці облізе; а глянть на нього – і вікна видно*» [3, с. 209];

7) опису тварин. Такі порівняння вжиті переважно в повісті «Поміж панами» й служать засобом сатирично-гумористичного зображення героїв повісті – пана Шпаківського та пані Стасючки: «*Попереду пані ступінь в ступінь йшла товстенька, неначе барило, одгодована, неначе свиня, ...кішка, виструбивши хвіст угору, неначе той обер-церемоніймейстер перед державною особою*» [3, с. 432].

Як предметом, так і образом порівняння в Д. Яворницького може бути будь-яке явище дійсності. Семантика другого компонента порівняння значно різноманітніша. Образ порівняння вносить нові асоціації у сприйняття всього порівняння, конкретизуючи семантику предмета порівняння. Найчастіше образом порівняння письменник обирає лексеми, що є назвами тварин та рослин (*звір, звіряка, тварина, пес, кішка, сорока, чапля, баран, сарана, черепаха, гадюка, змія, явір, тополя, бруква, горгонка*), явищ природи, характерних для описуваної місцевості (*сніг, вітер, завірюха, буря, весняна водотеча, буйна вода*), предметів побуту та страв (*халява, простінь, мотузка, драбина, ключка, дзига, черепок, макогін, горищик, печений гречаник, сливки*).

Відбір предметів і явищ – образів, які вживаються як образні конкретизатори на позна-

чення певних явищ, рис характеру, допомагає розкрити сторінки історії народу, його світовідчуття.

Порівняння Д. Яворницького інформативні: «*От чисто тобі сорока, що краде крашанки, або шуліка, що хапає курчат*» [3, с. 486]. У цьому порівнянні й інформація краєзнавчого характеру (про особливості місцевої фауни), і образна характеристика героїні оповідання «Бідна і беззаступна вдова княгиня Башмачка» – автор наголошує саме на її схильності до крадіяства. Інформативність порівнянь досягається також за рахунок того, що одну ознаку письменник виявляє в кількох явищах: «*Немов той старий орел-ягнятник, або ж сичуган вухатий*» [3, с. 548], «*Стерігся, як той циган плуга, або старець собак*» [3, с. 448].

Ознакою індивідуального стилю Д. Яворницького є поширеність другої частини порівнянь за рахунок авторських пояснень, уточнень, які певною мірою відображають авторські знання народного життя й побуту: «*Та як натягнувся ото того тютюну, та так одразу і очманів, немов та курка на сідалі од тхора*» [3, с. 32], «*увесь завішаний був довгою та жорсткою шерстю, немов той старий валах, що його кілька год не стрижено*» [3, с. 68]. Це служить засобом конкретизації, створює в уяві читача чіткий зоровий образ.

Порівняння може передавати емотивне значення і є прагматично спрямованим знаком, що орієнтує на певну оцінку. У творах Д. Яворницького порівняння є засобом вираження авторського ставлення до певного явища чи персонажа (людини, уособленої в персонажі). Вибір порівняння завжди пов'язаний із характером авторської оцінки зображуваного.

Пейоративні порівняння в художніх творах Д. Яворницького часто зустрічаються в портретних характеристиках. Вживання таких порівнянь обмежене функціональними якостями, вони дієві в описах портретів негативних персонажів, негативних явищ у суспільстві. Негативне забарвлення порівнянь створюється й лексичними засобами – вживанням лексем із суфіксами негативної оцінки (*моргуляка, кацапедло*), стилістично маркованої лексики (*наярвана, занюханий, засоплений*): «*вся тварь її була у шишках та моргуляках, як той печений гречаник... уся вона була наярвана рум'янами, як наярвує який-небудь кацапедло-кустар ляльку-матрьошку*» [3, с. 539].

Відзначимо, що порівняння з пейоративною конотацією є більш показовими для Д. Яворницького. Вони увиразнюють загальну експресію мови художніх творів у народнорозмовному ключі. Порівняння, пов'язані з описом природи та персонажів, мають меліоративне забарвлення й уособлюють приязне ставлення автора до них та народні стереотипні погляди на красу зовнішню і внутрішню: «*Високий, прямиий, як струночка, з тонким та гнучким станом – він справді був, як той високий, тон-*

кий та темно-зелений явір» [3, с. 388]. На думку Л. Ставицької, фігони́ми в українській фразеології постають еталонами чоловічої вроди [2, с. 121]. Д. Яворницький рідко акцентує увагу на зовнішній красі своїх героїв, у нього переважають характеристики психологічних рис персонажа.

Важлива художня функція традиційних порівнянь полягає в тому, що вони є тією ланкою, яка об'єднує образи автора й героїв із народу. Розмиваючи межу між авторським мовленням і мовленням персонажів, таке слововживання виражає близькість їхніх світоглядних і естетичних позицій, художнє мислення здійснюється в категоріях, властивих народній філософії життя.

Семантика слів у позиції образу в порівняльній конструкції виявилася значно ширшою, ніж семантика слів у позиції предмета. Це пояснюється тим, що, порівнюючи предмети чи явища, автор підбирає образи, користуючись величезним арсеналом словесного відтворення асоціативних назв, які можуть відобразити семантику предмета у формі порівняння. Виокремлені лексеми-образи підпорядковані реалізації головного

завдання письменника – зображення життя й побуту українського народу.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що в ідіостилі Д. Яворницького порівняння – найяскравіша образна одиниця, тісно пов'язана з ідейною спрямованістю його творів. Компоненти порівняння містять значні семантичні й експресивні можливості, вони є відбитком мовної особистості автора, викликають широке коло асоціацій, активізують увагу й почуття, зумовлюють відповідну реакцію читача. За допомогою порівнянь письменник втілює в художніх образах своє світобачення, будує індивідуальну мовну картину світу.

Показовим є те, що Д. Яворницький з-поміж різноманітних засобів мовної виразності надає перевагу саме порівнянню як простому тропу, тим самим «стверджуючи в літературі й мові його величність народ, себто в тих обставинах селянство» [2, с. 494]. Разом з тим порівняння тісно взаємодіють з іншими мовними одиницями, і це представляє інтерес для подальших мовознавчих досліджень творів Д. Яворницького.

Література

1. Ставицька Л. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 118-129.
2. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. / [Упоряд. Л. Масенко]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – Кн. I. Мовознавство. – 2008. – 583 с.
3. Яворницький Д. За чужий гріх: Роман, повість, малюнки з життя / Д. І. Яворницький. – Д.: Січ, 2006. – 600 с.

Наталія Майборода

Сравнение как черта индивидуального стиля Д. Яворницкого

Аннотация. Статья посвящена определению роли сравнения в индивидуальной языковой картине мира Д. Яворницкого. Описаны тематические группы сравнений, проанализирована связь их семантики с идейно-художественной направленностью произведения.

Ключевые слова: сравнение, тематическая группа, лексико-семантическая подгруппа, предмет сравнения, образ сравнения, идиостиль.

Natalia Mayboroda

Comparisons as line of individual style of D. Yavornitsky

Resume. The article is devoted to the determination of the place of comparison D. Yavornitsky individual language picture of the word. The semantic groups of comparisons are described. The connection of their semantics with ideal and fictional intention of the work is analyzed.

Key words: comparison, thematic group, lexically semantic sub-group, mean of comparison, offenses of comparison, individual style.

Майборода Наталія – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара